

MÕNINGAID SOTSIALISTLIKE ETTEVÕTETE RENTAABLUSE KÜSIMÜSI*

H. Metsa

Poliitilise ökonomia kateeder

Sotsialistlikus ühiskonnas on tänu tootmisvahendite ühiskondlikule omandile likvideeritud eksploateerimine. Üks inimene ei saa omastada teise töö tulemusi. Kuid see ei tähenda, et kogu ühiskondlik produkt sotsialismi tingimustes jaotatakse töötajate vahel nende isiklike vajaduste rahuldamiseks. Karl Marx lükkas juba 1875. aastal töös «Gotha programmi kriitika» ümber väikekodanliku illusiooni «vähendamatuks» töötulust. Ta näitas, et kui töötajad saavad kärpimatul kujul kogu oma töö produkti, siis ei saa sotsialistlik ühiskond üldse funktsioneerida ega areneda. Juba lihtsa taastootmise teostamiseks on vaja suunata üks osa ühiskondlikust koguproduktist tootmisprotsessis tarbitud tootmisvahendite asendamiseks.

Sotsialistlikus ühiskonnas toimiv põhiline majandusseadus nõuab ühiskonna kõigi liikmete järjest kasvavate vajaduste üha täielikumat rahuldamist. Sotsialismi põhilise majandusseaduse järjekindel elluviimine toimub laiendatud taastootmise teel. Sotsialistlik laiendatud taastootmine eeldab sotsialistlikku akumulaatsiooni. Järelikult üks osa ühiskondlikust koguproduktist on tarvis suunata tootmisfondide laiendamiseks. Ühiskondliku koguprodukti ühe osa suunamine akumulaatsioonina tootmise laiendamiseks ja täiendavate reservfondide loomiseks kindlustab sotsialismi põhilise majandusseaduse teostumise ja on seega majanduslikult paratamatu, nagu on paratamatu tarbitud tootmisvahendite asendamine. Edasi tuleb ühiskondlikust koguproduktist arvata maha veel üldised, tootmisse vahetult mittek kuuluvad riigi halduskulud (nende hulgas sotsialistliku riigi kaitse kulud) ja kulud ühiskondlike vajaduste rahuldamiseks, nagu kulud haridusele, teadusele, meditsiinile, sotsiaalkindlustusele jt. Sotsialistliku ühiskonna liikmete vajaduste rahuldamine ühiskondlike fondide arvel kasvab vastavalt meie edasiliikumisele sotsialismilt kommunist-

* Avaldatakse mõttevahetuse korras.

mile, mistõttu kasvavad ka sellekohased ühiskondliku koguprodukti kulud.

Järelikult jaguneb tööliste töö ka sotsialistlikus tootmises objektiivselt «vajalikuks» ja «lisatööks», kuid selle olulise erinevusega, et kapitalistlikus ühiskonnas omastatakse lisatöö produkt selle ühiskonna üksikute liikmete — kapitalistide — poolt tasuta (lisaväärtusena) ja kasutatakse valdavalt nende parasiitlikuks tarbimiseks, sotsialistlikus ühiskonnas läheb aga lisatööga loodud produkt ühiskonna käsutusse, kusjuures teda kasutatakse tootmise laiendamiseks, sotsialistliku riigi funktsioneerimiseks ja üha progresseeruvalt kommunistlike põhimõtete alusel jaotamiseks.

Sotsialistlikus ühiskonnas tootmissfääri töötajate poolt lisatööga loodud produkt moodustab ühiskonna puhastulu. Sotsialistliku ühiskonna puhastulu on sotsialistliku rentaabluse majanduslikuks sisuks.

Rentaablus on kaubatootmisest ja väärtusseadusest tulenev majanduslik kategooria. Kaubatootmine ja väärtusseadus esinevad kapitalistlikus ja sotsialistlikus ühiskonnas, mistõttu rentaablus siin ja seal võib näida väliselt sarnasena. Sisuliselt erineb rentaablus sotsialistlikus ühiskonnas printsiipiaalselt kapitalistlikust rentaablusest.

Sotsialistlikus ühiskonnas eristatakse rahvamajanduslikku rentaablust, tootmisharu rentaablust ja ettevõtte rentaablust. Rentaabluse selline jaotus sotsialistlikus ühiskonnas on tingitud esiteks sellest, et meil valitseb tootmisvahendite ühiskondlik omand, mis liidab kogu rahvamajanduse ühtseks tervikuks ühiste eesmärkidega, ja teiseks sellest, et ühiskondlikul omandil baseeruv ühtne rahvamajandus koosneb üksikutest ettevõtetest ja tootmisharudest. Sotsialistliku rahvamajanduse ühtsuse tõttu eksisteerib rahvamajanduslik rentaablus, üksikute ettevõtete ja tootmisharude tõttu ettevõtte ja tootmisharu rentaablus.

Kapitalistlikus ühiskonnas eksisteerib tootmisvahendite kapitalistliku omandi tõttu ainult kapitalistliku ettevõtte rentaablus. Kapitalistlik rentaablus piirdub ainult teatava kapitalistliku ettevõtte (monopolistliku ühenduse) raamiga ja on printsiipiaalselt vastuoluline teiste kapitalistlike ettevõtete rentaablusega, seega rentaablusega kogu ühiskonnas. Ühe kapitalistliku ettevõtte rentaabluse kasv tähendab muudel võrdsetel tingimustel teiste kapitalistlike ettevõtete rentaabluse langust. See põhjustab ühe kapitalisti kiiremat rikastumist võrreldes teiste kapitalistidega. Järelikult rahvamajanduslik rentaablus pole kapitalismile omane. See tõttu on täiesti arusaadav, miks kapitalist on huvitatud tarbimisväärtuste loomisest ainult niivõrd, kui võrd need kindlustavad temale suurema kasumi, tema ettevõttele kõrgema rentaabluse.

Sotsialistlikus ühiskonnas on üksiku sotsialistliku ettevõtte rentaablus üks osa sotsialistliku ühiskonna rentaablusest. Sotsialistlikus ühiskonnas puudub ettevõtete vahel antagonistlik vastu-

olu toodangu soodsamate realiseerimistingimuste ja kõrgema rentabluse pärast. Tänu ühtsele sotsialistlikule omandile ei tunne sotsialistliku tootmise ajalugu isegi üksikute ettevõtete objektiivsetest põhjustest tingitud kahjumiga töötamise puhul ettevõtete pankrotistumise juhte, sest just sotsialistlik omand võimaldab ühe ettevõtte kahjud korvata teiste ettevõtete puhastuluga. Üsikute sotsialistlike ettevõtete rentablusel on siiski suur rahvamajanduslik tähtsus. Tootmine sotsialistlikus ühiskonnas areneb laiendatud taastootmisena. Tootmise laiendamine on ulatuslikum kõrgema rahvamajandusliku rentabluse puhul. Kui aga ühiskond peab katma rea sotsialistlike ettevõtete ühe osa tootmiskulusid teiste ettevõtete tulude arvel, siis vähendab see akumuleerimise kogu ühiskonna ulatuses.

Eelnevat resümeerides võime rentablust sotsialistlikus ühiskonnas tema sisu printsipiaalse erinevuse tõttu kapitalistlikust rentablusest nimetada uueks, sotsialistliku ühiskonna majanduslikuks kategooriaks, sotsialistlikuks rentabluseks, milles väljenduvad sotsialistlikud tootmissuhted.

Riiklikus tootmissfääris on kogu puhastulu üldrahvalikuks omandiks. Kooperatiivses tootmissektoris loodud puhastulu ei jää täielikult kooperatiivseks omandiks, vaid osa sellest muutub üldrahvalikuks omandiks eraldiste näol riigi tsentraliseeritud puhastulusse. Riiklikes ja kooperatiivsetes tööstusettevõtetes (viimased esinevad tavaliselt artellidena või kombinatidena) loodud puhastulu esineb vastavalt tema akumuleerimise ja kasutamise meetodile samuti kahes põhivormis, ettevõtte puhastuluna ja riigi tsentraliseeritud puhastuluna. Praktikas nimetatakse riiklike ja kooperatiivsete ettevõtete puhastulu «kasumiks».

Riigi tsentraliseeritud puhastulu laekub riigi käsutusse mitmesuguste eraldistena riiklike ja kooperatiivsete ettevõtete tuludest, milledest üks põhilisemaid on praktikas nimetuse saanud «käibemaks». Käibemaks on üks osa (ja peamine osa) riigi tsentraliseeritud puhastulust, mis laekub riigi käsutusse riiklikes ja kooperatiivsetes ettevõtetes loodud puhastulust kindlate normide järgi tehtavate eraldistena, kusjuures need eraldised kuuluvad tööstustootte hinda varem kindlaks määratud suuruses.

Sotsialistliku ühiskonna rahvamajandusliku rentabluse sisu moodustab kogu sotsialistlikus tootmises loodud puhastulu, seega üksikute ettevõtete kasumi ja käibemaksu kogusumma. Sotsialistliku riikliku või kooperatiivse ettevõtte ning tootmisharu rentabluse sisu moodustab osa sotsialistliku ühiskonna puhastulust ettevõtte või tootmisharu kasumi näol. Selline rentabluse jaotus on teatud määral tinglik, sest kogu ühiskonna puhastulu, mis on rahvamajandusliku rentabluse aluseks, luuakse üksikutes ettevõtetes. Kuivõrd aga üksikutes ettevõtetes loodud sotsialistliku ühiskonna puhastulu jaotamise kehtiva korra järgi peegeldub ettevõtte rentabluses ainult üks osa antud ettevõttes loodud sotsialistliku ühiskonna puhastulust, siis tuleb ikkagi

nõustuda sellise jaotusega ning teoreetilise ja praktilise käsitusega rahvamajanduslikust rentaablustest kui kõrgeimast rentaablustest sotsialistlikus ühiskonnas.

Rahvamajanduslik rentaablus on seda kõrgem, mida kõrgem on rentaablus üksikutes ettevõtetes. Seepärast on arusaadav, millist tähtsust omab ettevõtte rentaablus. Peale selle on ettevõtte rentaablus kõige minimaalsemalgi määral isemajandamise vajalikuks tingimuseks. Seda märkis juba V. I. Lenin, seostades ettevõtete üleviimise isemajandamisele «tungiva vajadusega tõsta töövõime ja saavutada iga riikliku ettevõtte rentaablus ja tulukus»¹.

Sotsialistliku ettevõtte rentaablus on üldistav ja üks tähtsaimaid majanduslikke näitajaid, mis väljendab ühe või teise sotsialistliku ettevõtte kollektiivi tootmistegevuse majanduslikku efektiivsust. Toodud väide on õige ainult osaliselt, sest see näitaja ei peegelda majandusliku tegevuse efektiivsust dotatsiooni abil töötavates ettevõtetes.

Sotsialistlik ettevõtte on rentaabluks, kui tulud, mida ta saab toodangu realiseerimisest, katavad selle toodangu valmistamise kulud ja annavad veel ettevõttele puhastulu kasumi näol.

Rahvamajanduslikust seisukohast on ettevõtte rentaabluks ka juhul, kui ta toodangu realiseerimisest saadavate tuludega ei kata selle toodangu valmistamise kulusid, kuid teostab eraldi eelarvesse käibemaksu näol summas, mis ületab eelarvest tootmiskulude katmiseks saadava dotatsiooni summa. Ettevõtte seisukohast puuduvad siin rentaablus ja isemajandamine. Isemajandamise eeliseid silmas pidades on, vaja niisugustel juhtudel muuta ettevõtte poolt eelarvesse makstavate eraldiste, s. o. käibemaksu määrasid suunas, mis kindlustavad rentaabluste ka ettevõtte seisukohalt. Tulemuseks on ettevõtte isemajandamisele üleviimine.

Sotsialistliku rahvamajanduse mitmesugustes harudes esineb veel plaanilise kahjumiga, dotatsiooni abil töötavaid ettevõtteid. Terve rida selliseid ettevõtteid on Eesti NSV Rahvamajanduse Nõukogu Kergetööstuse Valitsuse süsteemis, nende hulgas Tartu õmblusvabrik «Sangar». Üheks põhjuseks, mis tingib dotatsiooni vajaduse, on asjaolu, et sellised ettevõtted saavad sageli materjale hinnaga, mis sisaldab juba eraldi riigi tsentraliseeritud puhastuluse käibemaksu näol. Nii näiteks saab õmblusvabrik «Sangar» meeste pükste art. 101—19 õmblemiseks Tallinna trikotööstuselt «Marat» riie art. 2319 jaehinnas. Tulemuseks on õmblustoote omahinna ettevõtte hulgihinnast kõrgem tase. Milliseks kujuneb olukord, kui käibemaks põhimaterjali hinnast välja lülitada? Teeme sellekohase kalkulatsiooni 1 paari meeste pükste art. 101—19 suuruse 50 kohta, kus esimesel juhul võetakse põhimaterjal — riie art. 2319 — normatiivi alusel oma-

¹ V. I. Lenin, Teosed, 33. kd., Tallinn 1955, lk. 159.

hinda ja hinnas, nagu see praegu tegelikult toimub, ja teisel juhul ettevõtte hulgihinnas, s. o. ilma käibemaksu ja kaubandusliku hinnatäiendita.

I juhtum

1) riie art. 2319 1,32 m à rbl 104.—	kokku rbl. 137,28
2) muud kulud ja töötasu	rbl. 36,73
3) pükste art. 101—19 nr. 50 plaaniline kaubanduslik omahind	rbl. 174,01
4) pükste art. 101—19 nr. 50 ettevõtte hulgihind	rbl. 159,37
5) ettevõtte kahjum ühelt paarilt pükstelt art. 101—19	rbl. 14,60

II juhtum

1) riie art. 2319 1,32 m à rbl. 61,60	kokku rbl. 81,31
2) muud kulud ja töötasu	rbl. 36,73
3) pükste art. 101—19 nr. 50 plaaniline kaubanduslik omahind	rbl. 118,04
4) pükste art. 101—19 nr. 50 ettevõtte hulgihind	rbl. 159,37
5) ettevõtte kasum ühelt paarilt pükstelt art. 101—19	rbl. 41,33

Nagu näeme, on esimesel juhul tulemuseks rbl. 14,64 kahjumit ühelt paarilt pükstelt, teisel juhul rbl. 41,33 kasumit. See, mida teisel juhul ühiskond kaotab käibemaksuna riidelt, võidab ta dotatsiooni likvideerimise ja ettevõtte kasumina. Vahepealseks võimaluseks osutub käibemaksu osaline vähendamine riidelt või õmblustoote käibemaksustamine. Üldtulemuseks kujuneb ettevõtte isemajandamisele üleviimine ja seega ettevõtte riigi ülalpidamiselt mahavõtmise. See on probleem, mida meie praktikutel ja konkreetsetel ökonomistidel tuleb tõsiselt kaaluda.

Sotsialistliku ettevõtte rentaablust mõeldakse kahes suuruses: absoluutses ja relatiivses. Rentaabluste absoluutne suurus väljendub rahas kasumi summana, relatiivne protsentides rentaabluste astmena, mis kujutab endast ettevõtte kasumi suhet toodangu täielikku omahinda või funktsioneerivate tootmisfondide väärtusesse.

Ühiskondliku tööjaotuse praegusel arenguetapil ei ole tootmine sotsialistlikus ühiskonnas spetsialiseerunud astmeni, kus iga ettevõtte valmistaks ainult üht toodet või selle detaili, mistõttu sotsialistlike ettevõtete tootmisplaanis on rida tooteid, mis moodustavad ettevõtte nomenklatuuri. Vastavalt sellele tuleb isemajandavate ettevõtete rentaabluste raames eristada ühe või teise valmistatava toote rentaablust. Kui võrd sotsialistliku ettevõtte kasumi üldmass, seega rentaablust, kujuneb antud ettevõttes valmistatavatelt toodetelt saadava kasumi summana, siis on isemajandamise tingimustes eriti oluline see, millise rentaablustega tooted on antud ettevõtte nomenklatuuris. Sotsialistliku ettevõtte rentaablust tervikuna sõltub üksikute toodete rentaablustest

ja nende osatähtsusest kogutoodangus. Mida suurem osatähtsus on ettevõtte toodangus kõrgema rentaabluks toodetel, seda suuremaks kujuneb ettevõtte rentaabluks tervikuna ja vastupidi.

Sotsialistlikus ettevõttes valmistatav toode on ettevõtte seisukohalt rentaabluks, kui tulu, mida saadakse tema realiseerimisel, katab tootmiskulud (kommertsomahinna) ja annab ettevõttele veel puhastulu kasumi näol. Üksiktoote rentaabluks aste on temalt saadava kasumi suhe täielikku omahinda, väljendatuna protsentides. Ka siin esineb praktikas juhte, kus tooted on rahvamajanduslikust seisukohast rentaablid, ettevõtte seisukohalt aga mitterentaablid. Vastava näite võime tuua 1958. aastast Tartu Rajooni Kohaliku Majanduse Kombinaadis toodetud viltsukkade näol (vt. tabel 1).

Toodud tabelist nähtub, et ettevõtte rentaabluks aste kõikus 1958. aastal viltsukkade valmistamisel $-3,97\%$ kuni $-6,09\%$ * piires. Isemajandava ettevõtte seisukohalt tähendab see antud toodete osas tootmiskulude mittetäielikku katmist toodangu realiseerimisest saadava tuluga, seega rentaabluks puudumist ja isemajandamise aluste kahjustamist. Samal ajal on kõik kolm suurt viltsukki rahvamajanduslikust seisukohast rentaablid, nende rahvamajandusliku rentaabluks aste kõigub $+70,58\%$ ja $+83,45\%$ vahel. Tähendab, küsimus seisneb nimetatud kaupade tootmise protsessis loodud puhastulu jaotamises ettevõtte puhastuluks ja riigi tsentraliseeritud puhastuluks. Tuleb märkida, et eelmistel aastatel olid viltsukad ettevõtte seisukohalt rentaablid. Mitterentaabluks põhjuseks 1958. aastal sai omahinna tõus tootmaterjali — villa riikliku kokkuostu hinna tõstmise tagajärjel. Seega viltsukkade muutumine ettevõtte seisukohalt mitterentaablitiks on tingitud objektiivsest, ettevõtte tegevusest mittesõltuvast asjaolust. Arusaadavalt on vaja niisugustel juhtudel muuta puhastulu jaotamise kehtivaid määrasid ettevõtte puhastulu suurendamise ja riigi tsentraliseeritud puhastulu vähendamise suunas selliselt, et tooted oleksid rentaablid nii ettevõtte kui rahvamajanduslikust seisukohast.

Vastupidi, olukorras, kus ettevõtte nomenklatuuris olevad tooted muutuvad ettevõtte seisukohalt objektiivsete põhjuste tõttu mitterentaablitiks, võib häiruda isemajandamise põhimõte ja kaob alus, mille põhjal võiks otsustada toodete rentaabluks üle ettevõtte seisukohalt. Puhastulu jaotamise kehtivate määrade reguleerimine riigi tsentraliseeritud puhastulu (käibemaksu) vähendamise suunas tähendab omakorda riigieelarve operatiivse ja stabiilse tuluallika vähenemist. Riigieelarve tulude laekumise kindlustamiseks on tarvis leida niisugustel juhtudel rahvamajanduses tooteid, millelt on võimalik riigi tsentraliseeritud puhastulu määrasid suurendada.

Ettevõtte ja üksiku toote rentaabluksel on kaks piiri: üheks, nn.

* Miinusrentaabluks all mõeldakse sisuliselt kahjumit.

Viltsukade rentaablus ettevõtte ja rahvamajanduslikust seisukohast 1958. a.
Tartu Rajooni Kohaliku Majanduse Kombinaadis

Toote nimetus	Toote täielik omahind 1958. a.	Käibemaks tooteühikult	Toote ettevõtte hulgihind	Toote tööstuslik hulgihind	Puhastulu ettevõttele tooteühikult	Puhastulu rahvamajandusele tooteühikult	Ettevõtte rentaabluse aste %-des	Rahvamajandusliku rentaabluse aste %-des
Meeste viltsukad, värvitud, keskmine suurus nr. 29	76,62	58,75*	71,95	130,70**	- 4,67	+ 54,08	- 6,09	+ 70,58
Naiste viltsukad, värvitud, keskmine suurus nr. 25	52,52	45,92*	50,43	96,35**	- 2,09	+ 43,83	- 3,97	+ 83,45
Laste viltsukad, värvitud, keskmine suurus nr. 19	32,28	24,81*	30,49	55,30**	- 1,79	+ 23,02	- 5,54	+ 71,31

* 1958. aastal oli käibemaksu määraks: meeste ja naiste viltsukad 52%, laste viltsukad 48%, alates teisest poolaastast kehtestati soodustus 12% käibemaksu summast. Meie näites on võetud aasta keskmine käibemaksu summa tooteühiku kohta.

** Tööstusliku hulgihinnana on võetud meil I sordi jaehind miinus kaubanduslik hinnatäiend. Tegelik keskmine tööstuslik hulgihind (seega ettevõtte hulgihind) kujunes väiksemaks, sest kogu toodang ei väljunud I sordina. Seega iga toote tegelik ettevõtte rentaabluse aste kujunes veel väiksemaks.

² Tabel on koostatud Tartu Rajooni Kohaliku Majanduse Kombinaadi plaaniosakonna ja raamatupidamise osakonna andmete alusel.

Tartu Keraamikatehase savi-keraamikatoodete rentaablus 1957.—1959. a.

Toote nimetus ja artikkel	Rentaabluse aste %			Toodetud kogus tk-des		
	1957	1958	1959 10 k.	1957	1958	1959 10 k.
1. Pesakaunid 3 l	-36,44	-46,26	—	6565	134	—
2. „ 2 l	-34,58	-35,83	—	7278	149	—
3. „ 1,5 l	-33,55	-37,71	—	7898	114	—
4. „ 1 l	-31,6	-51,96	—	8074	12	—
5. „ 0,5 l	-31,88	-32,71	—	7887	115	—
6. Serviiisikaunid art. 16, 4 l	-23,82	-34,92	-41,07	48	6208	2407
7. „ 3 l	-37,50	-28,64	-31,77	136	8880	4486
8. „ 2 l	-35,98	-25,7	-26,39	130	7695	2146
9. „ 1 l	-28,19	-18,01	-14,55	186	10009	3962
10. „ 0,5 l	-27,44	-23,18	-18,39	196	9750	3635
11. „ 0,3 l	—	12,5	-9,65	—	6599	1549
12. Dekoratiivkauss art. 36, 1,5 l	—	—	-17,96	—	—	2547
13. Dekoratiivkauss art. 36, 1 l	—	—	-20,07	—	—	2870
14. Dekoratiivkauss art. 36, 0,5 l	—	—	-10,5	—	—	2945
15. Tuhatoos art. 17	-28,75	-17,46	—	28	38	—
16. „ art. 18	0,009	2,73	15,02	3808	5839	2916
17. „ art. 19	-44,77	—	—	64	—	—
18. „ art. 20	-22,64	-27,59	12,56	6264	1802	319
19. „ art. 40	—	4,98	—	—	147	—
20. Vaasid art. 1—3	-0,74	12,89	59,30	6504	919	957
21. „ art. 4—5	-4,96	14,26	—	11023	22	—
22. Seinavaas art. 21	—	19,83	44,19	—	691	2565
23. Vaasid art. 22	2,85	-2,76	—	51	77	—
24. „ art. 25	-10,75	-8,22	-3,40	184	1131	772
25. „ art. 32/33	11,26	7,74	10,65	270	778	375
26. „ art. 38	—	23,52	50,10	—	1103	1147
27. „ art. 43	—	—	18,67	—	—	102
28. „ art. 45	—	27,41	17,42	—	45	758
29. „ art. 47	—	4,07	26,07	—	73	1644
30. Piimakann, 2,5 l	-12,03	—	—	183	—	—
31. „ art. 12	-15,21	22,62	38,91	2072	6764	4313
32. „ art. 35	—	25,44	5,60	—	586	80
33. „ art. 35/2	—	24,38	6,18	—	269	1726
34. Ollekruus art. 15	-18,08	13,86	—	1739	4915	—
35. „ art. 34	—	-9,85	-5,04	—	144	3407
36. „ art. 34/47	—	-16,32	6,05	—	124	4623
37. Ollekann	-70,10	—	—	67	—	—
38. Ahjukauss	-35,04	-62,35	—	5311	20	—
39. Dekor. puuvilja taldrik art. 7	-9,98	25,36	40,34	774	1259	2210
40. Dekor. kauss art. 28	-17,14	—	—	242	—	—
41. „ art. 41	—	12,45	—	—	249	—
42. Likööriserviis art. 23	—	-7,5	—	—	138	—

³ Antud tabel on koostatud Tartu Keraamikatehase andmete alusel.

sisemiseks piiriks on täielik ehk kommertsomahind; teiseks, nn. väliseks piiriks on valmistatava toote ettevõtte hulgihind. Tingituna nimetatud piiride erinevustest kujuneb üksikute toodete rentaabluaste sageli üsna kirjuks. Nii näiteks Tartu Keraamikatehase savi-keramikatoodete rentaabluaste kõikus 1957. aastal $-70,10\%$ -st kuni $+11,26\%$ -ni, 1958. aastal $-62,35\%$ -st kuni $+27,41\%$ -ni (vt. tabel 2).

Üksikute toodete rentaabluaste suurte kõikumistega kaasuvad teatud negatiivsed tagajärjed tootmises, ringluses ja tarbimises. Toome selliste tagajärgede selgitamiseks mõned näited.

Esiteks Tartu Keraamikatehase savi-keramikatooted aastatel 1957—1959 (vt. tabel 2).*

Tartu Keraamikatehasele allutati savi-keramikatööstus 1956. aastal. Seega 1957. aasta on esimene selle tsehi terviklik tööaasta Tartu Keraamikatehase koosseisus.

Tabeli andmed näitavad, et kehtivate hindade ja olemasoleva omahinna taseme tulemusena olid 1957. aastal 26-st tootest 3 rentaablid ehk $11,3\%$. 1957. aastal tootmises olnud 26 toote keskmine statistiline rentaabluaste oli $-18,01\%$ ettevõtte keskmise plaanilise rentaabluaste $+13,9\%$ kõrval.

1958. aastal kujunesid 34-st tootest rentaabliks 16 ehk $47,05\%$. 34 toote keskmine statistiline rentaabluaste oli $-3,02\%$, ettevõtte keskmine plaaniline rentaabluaste $+5,8\%$.

1959. aasta 10 kuu jooksul kujunesid 25-st tootest rentaabliks 14, s. o. 56% . 25 toote keskmine statistiline rentaabluaste oli juba $+9,20$.

Seega rentaabluaste toodete osatähtsus toodete üldarvus ja keskmine statistiline rentaabluaste kasvasid väga kiiresti.

Tekib küsimus, milliste piiride, kas sisemiste või väliste arvel tõusis savi-keramikatoodete keskmine statistiline rentaabluaste ja rentaabluaste osa toodete üldarvus.

Pole kahtlust, et rentaabluaste kasvu üheks oluliseks teguriks oli selle sisemise piiri, omahinna taseme alanemine. Võtame näiteks tuhatos art. 18. 1957. aastal oli tema kaubanduslik omahind rbl. 8,57, 1959. aastal rbl. 7,52; rentaabluaste vastavalt $0,009\%$ ja $15,02\%$. Teiseks piimakann art. 12: omahind 1957. aastal rbl. 32,67, 1959. aastal rbl. 19,94; rentaabluaste kasvas $-15,21$ -lt $\%$ -lt $+38,91$ $\%$ -le.

Kuid Tartu Keraamikatehase savi-keramikatoodete rentaabluaste kasv ei ole tingitud mitte ainult rentaabluaste sisemise piiri — omahinna muutustest alanemise suunas. Küllaltki olulist osa etendas siin ka rentaabluaste väline piir — toodete ettevõtte hulgihind.

* Savi-keramikatoodete nomenklatuurset plaani ei anta ülalt, vaid selle kujundab ettevõtte.

Selleks vaatame muutusi savi-keramikatoodete nomenklatuuris aastatel 1957—1959 tootegruppide järgi.*

Alustame kausside grupiga, kuhu kuuluvad pesakaused, serviisikaused art. 16 ja dekoratiivkaused art. 36.

1957. aastal moodustasid kaunitoodangu põhimassi pesakaused, mis aga osutusid suure kahjumiga kausside komplektiks (rentaabluse aste —36,44 kuni —31,6%). 1957. aasta lõpul võeti tootmisse serviisikausside komplekt art. 16, mis 1958. aastal moodustas kaunitoodangu põhimassi. Ka serviisikaused ei õigustanud end rentaabluse seisukohalt (rentaabluse aste 1958. aastal —34,92 kuni +12,5%). 1959. aastal juurutati tootmisse dekoratiivkausside komplekt art. 36. Viimase toodang moodustas ca $\frac{1}{3}$ kaunitoodangust 1959. aasta 10 kuu jooksul. Kuigi dekoratiivkausside komplekt art. 36 osutus mitterentaablaks, on komplektilt saadav kahjum summaliselt väiksem (rbl. 4,09) kui pesakausside komplektilt saadud kahjum 1957. aastal (rbl. 10,50) ja serviisikausside komplektilt saadud kahjum 1958. aastal (rbl. 10,89).

Vaadeldaval perioodil ei olnud savi-keramikakausside tootmise maht veel üldiselt kooskõlas nõudmisega. Kuid kolme kausi-komplekti raames oli nõudmine teistest tagasihoidlikum dekoratiivkausside art. 36 osas.

Tuhatoose oli 1957. aastal tootmises neli artiklit, nendest toodangu põhimassi moodustasid artiklid 18 ja 20. Tuhatoos art. 18 kui rentaabluselt ettevõttele kõige vastuvõetavam muutus järgnevatel aastatel valdavaks tooteks. Mudeli ja välise kunstilise kujunduse poolest olid kõik kolme aasta jooksul tootmises olnud tuha-toosid ostjaskonna poolt enam-vähem ühtlaselt nõutavad.

Ka vaaside, piimakannude ja õllekannude nomenklatuur on läbi teinud arengu, mille tulemusena 1959. aastal on enam-vähem valdavateks toodeteks muutunud kõrgema rentaablusega artiklid (vaasid art. 21, 38, 47; piimakannud art. 12 ja 35/2, õllekruus art. 34/47). Majapidamises praktilise kasutamise seisukohalt on kõige otstarbekam 2,5-liitrine piimakann (oli tootmises 1957. aastal, rentaabluse aste —12,03%; vt. tabel 2, jrk. nr. 30). Ostjaskonna nõudmine vaasidele on enam-vähem ühtlane. Otstarbe ja mudeli tõttu on savi-keramikatoodetest kõige vähem nõutavaks artikliks dekoratiivne puuviljataldriku art. 7. (Rentaabluse kasvu tõttu kasvab aga pidevalt nimetatud taldriku tootmise maht.)

* Meie poolt toodavate näidete kogu edaspidise analüüsi kohta tuleb teha üks üldine märkus. On täiesti arusaadav, et üksikute toodete väljalangemine ettevõtte toodangu nomenklatuurist, samaliigiliste toodete asendamine teistega, nomenklatuurse plaani alatäitmine või tunduv ületamine jne. on tingitud paljudest asjaoludest, nagu ettevõtte materjalidega varustamine, tootmistehnoloogilised raskused ja muutused, uute mudelite juurutamine vajadus, ostjaskonna nõudmised, toodete rentaablus jt. Edaspidises analüüsis abstraherume sellekohaste tegurite kompleksist ja kontsentreerime tähelepanu rentaabluse osale nomenklatuuri muutustes. Kõrvalt sellega püüame võimaluste piires jälgida toodangu nomenklatuuri ja selle muutuste vastavust nõudmistele.

Elanikkonna tarbimisele kahjuks on tootmisest üldse välja langenud õllekann (rentaabluse aste 1957. aastal -70,10%), ahjukauss (-35,04 ja -62,35%) ja likööriserviis art. 23 (rentaabluse aste 1958. aastal -7,5%). Kaubandusorganisatsioonide andmeil puuduvad nimetatud kolm artiklit pidevalt pakutatavate kaupade sortimendis.

Tervikliku ülevaate muutustest Tartu Keraamikatehase savi-keraamikatoodete nomenklatuuris ajavahemikul 1957.—1959. a. annab tabel 3.

Tabelis toodud võrdlusandmed näitavad, et savi-keraamika-toodete nomenklatuurist 2 aasta jooksul väljalangenud tooted on enamikus kahjumiga tooted ja vastupidi, kahe aasta jooksul nomenklatuuri juurdetulnud tooted on ehamikus kasumiga, seega rentaablid tooted. 1958. aastaks tootmisest väljalangenud toode keskmine statistiline rentaabluse aste oli 1957. aastal -34,82%, 1958. aastal tootmisse juurutatud toodete keskmine statistiline rentaabluse aste kujunes samal aastal +5,32%. 1959. aastaks tootmisest väljalangenud toodete keskmine statistiline rentaabluse aste oli 1957. aastal -16,06% ja 1958. aastal -11,89%. 1959. aastal täiendasid toodangu nomenklatuuri tooted, millede statistiline keskmine rentaabluse aste oli -4,36%. Viimase keskmise näitaja viisid alla dekoratiivkaunid, mille komplektis kõik kolm on mitterentaablid. Kuid võrreldes teiste kaussidega on viimaste miinusrentaablus väiksem.

16 rentaablilist tootest 1958. aastal oli 9 uut, tootmisse juurutatud toodet ja 5 oli muutunud rentaabliks omahinna alanemise tulemusena. 1959. aasta 14-st rentaablilist tootest oli üks muutunud rentaabliks omahinna alanemise tulemusena, üks oli uus toode (vaas art. 43).

Seega näeme, et savi-keraamikatoodete rentaablus tervikuna ja rentaablite osa toodete üldarvus kasvas mitte ainult omahinna alanemise tulemusena, vaid ka nomenklatuuri muutumise, rentaablite toodete tootmisse juurutamise ja mitterentaablite tootmisest väljalülitamise tulemusena. Enamikus uutele toodetele on vaadeldud perioodil hinnad kinnitatud kompetentsete organite poolt ettevõtte esildiste ja kalkulatsioonide alusel.

Teise näitena võtame ühe kooperatiivse ettevõtte, Tartu Rajooni Tarbijate Kooperatiivi Tööstuskombinaadi «Tootja» tööstuslikud laiatarbekaubad, millede nomenklatuuri kujundab kombinaat ise (vt. tabel 4).

Mida siis näitab meile toodud tabel?

1) 1957. aastal oli kombinaadi nomenklatuuris kaks mitterentaablilist toodet: nagikonks puunupuga ja kirjamapp. 1958. aastal oli kombinaadi nomenklatuuris üks mitterentaabel toode — nagikonks puunupuga. Kirjamapp kui kahjumiga toode lülitati tootmisest välja. 1959. aastal ei ole kombinaadi nomenklatuuris enam ühtegi mitterentaablilist toodet. Nagikonks puunupuga —

Tartu Keraamikatehases tootmise tulnud ja tootmisest mahavõetud savi-
keraamikatoodete rentaabluuse dünaamika 1957.—1959. a.

1958. aastaks nomenklatuurist väljalangenud tooted	Rentaabluse aste 1957. a. %	Rentaabluse aste 1958. a. %	1958. aastal nomenklatuuri juurdetulnud tooted	Rentaabluse aste 1958. a. %	Rentaabluse aste 1959. a. %
1. Tuhatoos art. 19	—44,77		1. Tuhatoos art. 40	4,98	
2. Piimakann 2,5 l.	—12,03		2. Seinavaas art. 21	19,83	44,19
3. Ollekann	—70,10		3. Vaas art. 38	23,52	50,10
4. Dekor. kauss art. 28	—17,14		4. Vaas art. 45	27,41	17,42
Statistiline keskmine rentaablu. aste*	— 34,82		5. Vaas art. 47	4,07	26,07
1959. aastaks nomenklatuurist väljalangenud tooted			6. Piimakann art. 35	25,44	5,60
1. Pesakausside komplekt	—36,44	—31,6	7. Piimakann art. 35/2	24,38	6,18
2. Tuhatoos art. 17	—28,75	—51,97	8. Ollekruus art. 34	—9,85	—5,04
3. Tuhatoos art. 40	—	—	9. Ollekruus art. 34/47	—16,32	6,04
4. Vaas art. 4—5	— 4,97	—	10. Dekor. kauss art. 41	12,45	—
5. Vaas art. 22	2,85	—	11. Likööri serviis art. 23	—7,5	—
6. Ollekruus art. 15	—18,08	—	Statistiline keskmine rentaabluuse aste	+5,32	+16,88
7. Ahjukauss	—35,04	—	1959. aastal nomenklatuuri juurdetulnud tooted		
8. Dekor. kauss art. 41	—	—	1. Dekor. kauss art. 36 kompl.	—20,07	—10,5
9. Likööri serviis	—	—	2. Vaas art. 43	—	18,67
Statistiline keskmine rentaabluuse aste	—16,06	—11,89	Statistiline keskmine rentaabluuse aste	—	—4,36

* Statistiline keskmine rentaabluuse aste tähendab nimetatud toodetelt saadava kasumi või kahjumi summa suhet nende täielikku omahinda (üks ühik igast artiklist).

⁴ Tabel on koostatud Tartu Keraamikatehase plaaniosakonna materjalide alusel.

Tartu Rajooni Tarbijate Kooperatiivi Tööstuskombinaadi «Tootja» toodete
rentaabilus ettevõtte ja rahvamajanduslikust seisukohast 1957.—1959. a.

Toote nimetus	Käibemaks %-des		Ettevõtte rentaabluse aste %-des			Rahvamajanduse rentaabluse aste %-des		
	1957/58	1959 (9 kuud)	1957	1958	1959 (9 kuud)	1957	1958	1959 (9 kuud)
1. Hobusuulised	38	57	53,03	64,88	15,66	140,88	165,47	168,67
2. Arvelaud, õpilaste	—	28	—	—	60,26	—	—	122,43
3. Arvelaud, väike	6	28	41,14	58,93	37,93	50,11	69,03	91,57
4. Arvelaud, suur	6	28	46,61	72,86	29,26	55,92	80,90	81,24
5. Käterätinagi	—	—	32,74	51,77	51,58	32,74	51,77	51,58
6. Nagikonks puunupuga	18	18	—21,71	—14,36	—	—5,05	3,86	—
7. Nagikonks, väike	18	18	17,5	17,5	20,51	42,5	42,5	46,15
8. Kalendrialus	12	12	12,13	36,28	—	27,42	68,00	—
9. Mapp-portfell	—	—	1,8	1,69	9,00	—1,08	1,69	9,00
10. Kirjamapp	—	—	—21,65	—	25,23	—21,65	—	25,23
11. Juukseklambrid	38	38	75,00	7,69	—	175,00	112,50	—
12. Vesilaine näpits	38	38	12,9	—	81,94	81,89	—	193,05
13. Riidepuu koos püksihoidja- ga	—	—	18,23	—	—	18,23	—	—
14. Sulepea, puust	6	21	44,11	28,94	16,66	52,94	36,84	44,44
15. Käekella rihm 12 mm	19,6	—	57,03	—	—	95,31	—	—
16. Käekella rihm 15 mm	19,6	—	49,34	—	—	85,52	—	—
17. Kammitasku	—	—	6,87	—	—	6,87	—	—
18. Garnituurnööp 23 mm	25	—	53,75	—	—	105,00	—	—
19. Garnituurnööp 17 mm	25	—	23,37	—	—	64,93	—	—

mitterentaabel 1958. aastal — langes nomenklatuurist välja. Kirjamapp lülitus uuesti nomenklatuuri, sest et oli võimalik tema omahinda alandada 1957. aasta rbl. 53,66-lt rbl. 33,57-le 1959. aastal, mille tulemusena ta kujunes rentaabliks tooteks.

2) Kõik rahvamajanduslikult seisukohalt rentaablid tooted on ka ettevõtte seisukohalt rentaablid, välja arvatud nagikonks puunupuga 1958. aastal. Nagikonksu rentaablus rahvamajanduslikult seisukohalt on 3,86%, ettevõtte seisukohalt aga — 14,36%.

3) 1959. aastal on toimunud muudatused käibemaksu määra- des ettevõtte rentaabluse kahjuks. Nimetatud muudatused on täiesti arusaadavad ja vajalikud, sest pole normaalne olukord, kus üksikute toodete rentaabluse aste 1958. aastal ulatus näi- teks 72,86%-ni (suur arvelaud), 64,88%-ni (hobusuulised) jne. kombinaadi keskmise plaanilise rentaabluse astme 14,8% juures. Ettevõtte rentaabluse liiga kõrge tase üksikutel toodetel viib mõningatel juhtudel nende tootmise mahu ulatuseni, mis ületab realiseerimise võimaluse. Tulemuseks on valmistoodete laosei- sude kasv ja sellega ettevõtte käibevahendite kinnikülmutamine. Näiteks garnituurnööpe oli kombinaadi laos veel 1958. a. I kvar- tali lõpul 32,7 tuhande rubla väärtuses, kuigi nende tootmine oli lõpetatud eelmisel aastal. Garnituurnööpide ettevõtte ren- taabluse aste oli 1957. aastal 53,75% ja 23,37% ettevõtte kesk- mise plaanilise rentaabluse astme 12,9% kõrval samal aastal.

Vaatame edasi, millist tähendust omab toodete ebaühtlane rentaabluse tase nomenklatuuri osas, mis antakse kõrgemalseisva organi poolt plaanilises korras. Toome selleks kaks näidet.

Esiteks Tartu Rajooni Tarbijate Kooperatiivis Tööstuskombi- naadi «Tootja» vastav nomenklatuur (vt. tabel 5).

Mida see tabel näitab?

Vankrid on kõigil kolmel aastal rentaablid, kuid nende ren- taabluse aste on madalam keskmisest plaanilisest. Ka toodetud vankrite hulk ei ületa oluliselt plaani. Vankrirataste rentaabluse aste ületab pidevalt keskmise plaanilise. Toodetud rataste kogus ületab 1958. aastal plaanilise 1120 tk. võrra. Kaubandusorgani- satsioonide andmeil on toodetud vankrite ja vankrirataste kogu- sed põhiliselt vastavuses nõudmisega.

Regede tootmine on «Tootjas» pidevalt mitterentaabel. Tule- museks on regede plaani mittetäitmine 1957. aastal ja ebaolu- line ületamine 1958. aastal (2 tk). Tarbijate vajadused regede osas 1957. ja 1958. aastal ei olnud täielikult rahuldatud.

Mööbligrupis on rentaabliteks toodeteks diivanid art. 114/2 ja riidenagid. Suurema miinusrentaablusega paistavad silma dii- van art. 114/1 ja väike kušett. Elanikkonna poolt oli toodetud mööbli sortimendis 1957. ja 1958. aastal kõige nõutavamad diivan art. 114/1 ja väike kušett. Vaatame nüüd, millistest kaa- lutlustest lähtus kombinaat mööbli tootmisel.

Mööbli teelik toodang näitab, et kombinaat on lähtunud mööbli sortimendi kujundamisel temale antud plaani raames

Kõrgemalseisva organi poolt antud nomenklatuurse plaani täitmine Tartu
Rajooni Tarbijate Kooperatiivi Tööstuskombinaadis «Tootja» 1957.—1959. a.

Toote nimetus	Ettevõtte rentaabluse aste %-des			Toodangu hulk tükides					
	1957	1958	1959 (9 kuud)	1957		1958		1959. a. 9 kuud	
				plaan*	tegelik	plaan*	tegelik	plaan*	tegelik
1. Vankrid	2,9	1,3	12,9	420	429	450	452	460	463
2. Vankrirattad	26,92	19,19	33,41	10400	10827	10400	11520	7120	6960
3. Reed	-3,67	-24,22	-23,75	400	346	400	402	180	197
4. Diivanid art. 114/1	—	-9,76	-8,23	84	46	78	52	15	18
5. Diivanid art. 114/2	10,74	—	10,84	—	5	—	—	32	29
6. Kušett (väike)	—	11,17	—	—	—	—	12	—	—
7. Kušett (suur)	—	-1,08	-4,08	—	—	—	2	49	22
8. Tugitool	—	-0,85	-2,67	—	—	—	23	—	10
9. Riidenagi 5 konksu- ga	5,44	17,73	9,32	9400	9190	16625	17091	12608	13938
10. Riidenagi 3 konksu- ga	0,5	17,97	16,69	12000	9185	18080	19407	17400	16388

Kombinaadi keskmine plaaniline rentaabluse aste: 1957. a. +12,9%; 1958. a. +14,8%; 1959. a. +13,3%.

* Vankrite, vankrirataste ja regede plaan antakse tööstuskombinaadile «Tootja» ETKVL-i poolt koguseliselt. Mööbli plaan antakse summaliselt, mille raames kombinaat ise kujundab sortimendi (praktiliselt toodete näol nr. 4—10).

⁶ Tabel on koostatud Tartu Rajooni Tarbijate Kooperatiivi Tööstuskombinaadi «Tootja» raamatupidamise ja plaaniosakonna andmete alusel.

mitte niivõrd elanikkonna nõudmistest, kuivõrd just rentaablu-
sest. 1959. a. moodustab juba diivanite toodangus ülekaaluka osa
diivan art. 114/2. Teiste toodete alal on peasa langenud väik-
sema miinusrentaablu- ja suurele kušetile ja tugitoolile.

Paralleelselt suurmööbli- ja mööbli plaani täitmisest osa
võtnud ka väikemööbel riidenagide näol. Kohaliku tööstuse, seal-
hulgas kooperatiivse tööstuse ülesandeks on tootmise arenda-
mine suunas, mis kindlustab kohalike vajaduste täielikuma rahul-
damise. Kohalik kaubandusvõrk tunneb sageli puudust sellistest
toodetest, nagu väikesed kušetid, lamamistoolid, köögiriulid,
taburetid ja mitmed teised artiklid. Samal ajal toodab kombinaat
mööbli plaani täitmiseks riidenagisid koguses, mis kaugelt üle-
tab kohaliku vajaduse. Tööstuskombinaat «Tootja» realiseerib
igal aastal enamiku mööbli plaani arvel toodetud riidenagidest
väljaspool vabariiki.

Teiseks näiteks võtame Tartu Rajooni Kohaliku Majanduse
Kombinaadi võrreldava toodangu aastatel 1956—1957 (vt. tabel
6).

Tabelist näeme, et vattkuued ja vattpüksid olid nii 1956. kui
ka 1957. aastal mitterentaablid ja neid toodeti mõlemal aastal
vähem kui plaan ette nägi. Viltsukkadest olid 1956. aastal kõr-
gema rentaablu- ja naiste viltsukad, mille osas too-
dangu plaan ka tublisti ületati. 1957. aastal oli kõigi kolme viltsu-
ka artikli rentaablu ühesugune, mistõttu peeti silmas ainult
viltsukkade üldplaani täitmist. Villastest sokkidest olid kõrgema
rentaablu- ja naiste villased sokid ja vastavalt sellele ületati
nende plaani järjekindlamalt. Hea rentaablu- ja naiste kummeerit-
tud siidmantlite plaani ületati mõlemal aastal tublisti. Plaani
alaltäitmine esines ainult meeste kummeeritud puuvillaste mant-
lite ja naiste kummeeritud staapelsiidmantlite osas.

Üldpilt kujuneb selliseks, et nomenklatuurse plaani täitmine
ja ületamine (eriti viimane) on sõltuv ühe või teise toote ette-
võtte rentaablu- ja vattkuubede, -pükste ja viltsukkade osas ei
olnud vaadeldud perioodil ostjaskonna nõudmine täielikult rahul-
datud. Naiste kummeeritud siid- ja staapelsiidmantlite ja vil-
laste sokkide toodang ületas kohaliku vajaduse ning neid reali-
seeriti osaliselt väljaspool vabariiki.

Millistele järeldustele viivad toodud näited?

1. Üksikute toodete rentaablu- ja naiste viltsukkade tootmisel on isemajandavates ettevõtte-
tes oluline tähtsus. Iga majandusmees oskab tulla järeldusele, et
kui üks tooteühik annab näiteks kahjumit 10 rbl., siis 100 toote-
ühikut annavad kahjumit 1000 rbl. Kahjumiga tooted vähenda-
vad ettevõtte kasumit tervikuna ja nende osatähtsuse kasvu tea-
tud astmel toodangu mahus teevad võimatuks isemajandamise.
Seetõttu püüavad ettevõtted vabaneda mitterentaablitest toode-
test. Nomenklatuuri osas, mida ei anta plaanilises korras, on
selle protsessi areng lihtsam ja kiirem. Mitterentaablitest toode-

Tartu Rajooni Kohaliku Majanduse Kombinaadile kõrgemaiseisva organi poolt
antud nomenklatuurse plaani täitmine 1956.—1957. a.

Toote nimetus	Rentaabluse aste* %-des		Toodangu hulk tükides või paarides				Hälve plaanist tükides või paarides	
	1956	1957	1956		1957		1956	1957
			plaan	tegelik	plaan	tegelik		
Vattkuub nr. 50	—11,06	—7,57	17500	13476	16867	16116	—4124	—751
Vattpüksid nr. 50	—25,35	—15,41	15000	10619	13146	8695	—4381	—4451
Meeste viltsukad, värvitud nr. 29	53,21	35,71	17000	21481	35000	29405	+4481	—5595
Naiste viltsukad, värvitud nr. 24	50,21	35,78	15000	23670	20000	22709	+8670	+2709
Laste viltsukad, värvitud nr. 19	31,91	35,76	30000	19108	25000	27869	—10892	+2869
Meeste villased sokid	95,16	93,61	10000	10752	8000	9056	+752	+1056
Naiste villased sokid	27,72	10,43	7000	5404	10000	10143	—596	+143
Meeste puuvillased kummeeritud mantlid	17,57	—	6000	2868	—	—	—3132	—
Naiste kummeeritud siid-mantlid	44,89	34,11	6000	11373	—	3144	+5373	+3144
Naiste kummeeritud staa-pelsiidmantlid	—	30,85	—	—	8380	8243	—	—137

* Rentaabluse arvestamisel on aluseks võetud iga toote I sordi ettevõtte hulgihind, seega pole arvestatud II ja III sordi toodangut, mis viib ettevõtte tegeliku hulgihinna madalamaks ja seega ka tegeliku rentaabluse astme madalamaks.

⁷ Tabel on koostatud Tartu Rajooni Kohaliku Majanduse Kombinaadi raamatupidamise ja plaanosakonna andmete alusel.

test vabanemine toimub peamiselt nende tootmisest väljalülitamise või nende tootmise mahu vähendamise teel.

Ülalt antud nomenklatuurse plaani puhul ei ole mitterentaablite toodete tootmisest väljalülitamine alati nii hõlpus. Kuid siin on sagedaseks nähtuseks, et mitterentaablite toodete osas plaani ei täideta või ei ületata oluliselt. Rentaablite toodete osas on üldreeglike plaani tunduv ületamine.

2. Mitterentaablite toodete tootmisest väljalangemine või nende tootmise mahu vähendamine ei ole alati kooskõlas tarbimise huviga. Selle tagajärjel tekib häireid sortimendi kujundamisel kaubandusvõrgus ja elanikkonna vajaduste igakülgsel rahuldamisel. Tekivad teatud disproportsioonid pakkumise ja nõudmise vahel, mis väljendub mõningate kaupade defitsiitsuses.

Kõrgema organi poolt antud nomenklatuurse plaani alatäitmine või mitteoluline ületamine mitterentaablite toodete osas, võrreldes plaani üldise täitmise või ületamisega ettevõttes, võib samuti esile kutsuda häireid ringluses ja tarbimises.

Ettevõttele antava nomenklatuurse plaani aluseks on üldreegline kaubandusorganisatsioonide tellimused, mis on koostatud antud aastale eelneva aasta keskel ostjaskonna nõudmise alusel. Seetõttu võib osutada vajalikuks teha antud aasta kestel toodangu nomenklatuuris või toodetavate kaupade kogustes mõningaid korrekture. Rentaabluse astme suurte kõikumiste piires üksikute toodete osas peab aga ettevõtte sageli rohkem silmas toodete rentaablust kui tarbimise huve.

Eelnev analüüs kinnitab, et viga seisneb üksikute toodete rentaabluste astme väga suures kõikumises, mis sageli ulatub miinusrentaablusteni.

Vaatame nüüd, millisest piirist on tingitud erinevused rentaabluste astmes.

Toote rentaabluste sisemine piir — omahinna suurus — on tingitud tervest reast teguritest, ennekõike kasutatava tehnika ja tootmistehnoloogia tasemest. Kas on aga mõeldav ja teostatav ühtlane tehnika ja tootmistehnoloogia tase üksikute toodete valmistamisel ühes ja samas ning erinevates ettevõtetes? Ühtlane tase kõikide toodete jaoks pole mõeldav ega teostatav tehnika pideva arengu tõttu. Tootmistehniline baas jääb tehnika-alaste muutuste tõttu üksikutes ettevõtetes ja ka ühe ettevõtte piires alati ebaühtlaseks. Seetõttu pole teostatav rentaabluste sisemise piiri suhteline ühtlustamine ja teatud kõikumised rentaabluste astmes jäävad püsima rentaabluste sisemise piiri ebaühtlase taseme tõttu. Järelikult rentaabluste sisemine piir on teatud mõttes objektiivne näitaja.

Rentaabluse välise piiri moodustab toote ettevõtte hulgihind. Teiste sõnadega öeldes, me puutume siin kokku hinna kujundamise küsimusega. Hinna kujundamise üksikasjaline uurimine ei mahu käesoleva artikli raamidesse ja seetõttu piirdume ainult küsimuse tõstatamisega. Abstraheerudes üksikute toodete ren-

taabluse sisemise piiri kõikumistest ja viimase mõjust toodete rentaablu suurusel, võime eelnevas käsitluses tehtud analüüsi tulemusena öelda, et suured kõikumised üksikute toodete rentaablu astmes ühes sellega kaasneva negatiivse mõjuga tootmisele, ringlusele ja tarbimisele on tingitud vigadest hindade kujundamisel. Hinna kujundamisel tuleb arvesse võtta nii tootjate kui tarbijate huve. Ettevõttes toodetavate kaupade nomenklatuuri ja toodangu hulga aluseks peab olema ostjaskonna vajadus. Teisest küljest on tarvis hinnaga luua ettevõttele enam-vähem ühtlane materiaalne huvi kogu toodangu nomenklatuuri suhtes.

V. I. Lenin kirjutas: «Väärtus on hindade seadus, s. o. hinna avaldumise üldistatud väljendus.»⁸ Et sotsialistlikus ühiskonnas eksisteerib kaubatootmine ja toimib väärtusseadus, siis tuleb hindade plaanilisel kujundamisel väärtust arvestada. Hinna vastavus väärtusele on nõue kõige üldisemal kujul ja ei välista hinna väärtusest kõrvalekaldumise võimalust. Vastupidi, hinna kujundamisel plaanilises korras sotsialistlikus ühiskonnas tuleb arvesse võtta tervet rida tegureid, mis paratamatult nõuavad hinna kindlaksmääramist väärtusest kõrgemana või madalamana. Kuid sellega ei tohi liiale minna. Üheks hinna väärtusest majanduslikult põhjendamatult kõrvalekaldumise näiteks on ettevõtte hulgihind, mis on madalam toote täielikust omahinnast. Niisuguseid näiteid oli meie käsitluses terve rida.

Võtame Tartu Keraamikatehase savi-keramikatoodetest vaaside grupi (vt. tabel 2). Millega on põhjendatud vaasi art. 25 mitterentaabluse kolme aasta jooksul vaasi art. 32/33 normaalse rentaablu kõrval? Miks Tartu Rajooni Tarbijate Kooperatiivi Tööstuskombinaadi «Tootja» mööblitoodangus diivan art. 114/1 on pidevalt mitterentaabel, diivan art. 114/2 aga rentaaebel? Nimeetatud toodete tootmistehnoloogias on tõenäoliselt väga vähe erinevusi. Järelikult on tegemist puudustega plaanilises hindade kujundamises. Tõsistele vigadele kehtivates hindades vihjas EKP Keskkomitee esimene sekretär sm. I. Käbin NSVL Ülemnõukogu kolmandal istungjärgul 28. oktoobril 1959. aastal, kus ta ütles, et «... tähtsamate tööstustoodete praegused hulgihinnad on vananenud. Tihtilugu on nad kaotanud reaalse sideme antud toote omahinnaga ja järelikult on kadunud alus, mille põhjal võiks otsustada ühe või teise tööstusharu rentaablu või ühe või teise toote valmistamise rentaablu üle. See ebanormaalne nähtus õonestab isemajandamise aluseid ja pidurdab tõsiselt tootmise arendamist».⁹

Hindade kujundamine on inimese teadliku tegevuse tulemus. Seega on hinnale kui rentaablu välisele piirile omane subjektiivne moment.

⁸ V. I. Lenin, Teosed, 20. kd., Tallinn 1953, lk. 178.

⁹ «Rahva Hääli» 1959, 30. okt. nr. 256.

Hulgihinna tase, millega toodang realiseeritakse, peab 1) korvama täieliku omahinna, 2) kindlustama ettevõttele iga toote osas plaanilisele keskmisele rentaabluse astmele enam-vähem lähedase rentaabluse astme, kui tegemist on antud ettevõttele majanduslikult põhjendatud omahinna tasemega. Liiga kõrge hind, mille tulemuseks on ettevõtte keskmist plaanilist rentaabluse astet oluliselt ületav rentaabluse aste, toob kaasa erilise huvi niisuguste toodete valmistamise vastu, kusjuures nõrgeneb püüdlus tehniliseks progressiks ja tootmise sisemiste reservide mobiliseerimiseks, seega omahinna alandamiseks. Ettevõtte keskmisest kõrgem rentaabluse aste on otstarbekas ainult eriti defitsiitsete kaupade osas. Majanduslikult põhjendatud madala hinnaga kaasub kahjum või liiga väike rentaablus, mis põhjustab ettevõtte huvi puudumise selliste toodete valmistamise vastu.

Käibemaksustatud toodete osas on praktikas võimalik ettevõttele otstarbekohast rentaabluse astet tagada käibemaksu määrade diferentseeritud reguleerimisega ühes või teises suunas. Peab märkima, et teatud sammud selles suunas on Eesti NSV Rahandusministeeriumi poolt juba tehtud 1959. aasta 1. jaanuari seisuga. Eriti vajab allakriipsutamist diferentseeritud lähenemine käibemaksu määrade kehtestamisel ettevõtete järgi.

Hoopis keerukam on küsimuse lahendamine toodete osas, millete hindades ei sisaldu eraldist riigi tsentraliseeritud puhastuluse käibemaksuna. Praktikas esineb selliste hindade ajal tõsiseid vigu, kuid ka hindade kujundamise teoreetiline käsitlus on vähe abistanud praktikat. Võib tähele panna, et praktiline elu on juba üles tõstnud meetodeid puuduste kõrvaldamiseks hindade kujundamises, mis vääriavad tõsist tähelepanu ja teoreetilist läbitöötamist. Et majanduslikult põhjendamata madalad hinnad kahjustavad tootmist, siis on tööstusettevõtete taotlustel ja esilistel kinnitatud vabariigi vastavate kompetentsete organite poolt rida uusi majanduslikult põhjendatud hindu paljudele samaliigilistele toodetele. Olgugi et sellise meetodi universaalsuses võib kahelda, on paljudest kitsaskohtadest selle abil üles saadud.

Kuivõrd kohaliku tööstuse arendamine kohalike vajaduste rahuldamiseks (näiteks mööbli jt. osas) on praegusel arenguetapil vajalik, mehhaniseerimise aste kohalikus tööstuses on aga suhteliselt madal, siis kerkib mõte kohaliku tööstuse toodetele ajutiste hindade kehtestamisest, mis kindlustavad rentaabluse ka nendes ettevõtetes. Ka selles osas on üksikuid näiteid praktikas juba olemas. Üldiselt aga näib, et tööstuslike laiatarbe kaupade praegu kehtivad hinnad vajavad tõsist kriitilist läbivaatamist ja korrigeerimist, osalt hindade tõstmise, osalt alandamise suunas eesmärgiga kehtestada majanduslikult põhjendatud hinnad. Majanduslikult põhjendatud hindade kehtestamisega likvideeruvad põhjused, mis kahjustavad nii tootmist kui tarbimist

ja selle tulemusena areneb meie tootmine veel täiuslikumas kooskõlas sotsialismi põhilise majandusseaduse nõuetega.

On aga täiesti arusaadav, et niisugusele korrigeerimisele peab eelnema suur ettevalmistav küsimuse praktiline ja teoreetiline uurimine.

Kahjuks pole käesoleva ajani ilmunud ühtki ulatuslikumat uurimust hindade majandusliku põhjendatuse ja hinna plaanilise kujundamise meetodite rakendamise kohta Eesti NSV konkreetsetes tingimustes. Seepärast seisab nimetatud tööloigus meie vabariigi majandusteadlaste ja praktikute ees suur tööpõld. Pole kahtlust, et liiduvabariikide õiguste laiendamine hindade kinnitamise osas soodustab omakorda nii teoreetilise kui ka praktilise töö aktiveerumist ja süvenemist sel alal meie vabariigis.

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ РЕНТАБЕЛЬНОСТИ СОЦИАЛИСТИЧЕСКИХ ПРЕДПРИЯТИЙ

Х. Мерца

Резюме

В настоящей статье автор рассматривает некоторые проблемы рентабельности социалистических предприятий. Социалистическая рентабельность в корне отличается от капиталистической рентабельности и является экономической категорией социалистического общества. Экономическим содержанием социалистической рентабельности является чистый доход общества, прибавочный продукт, созданный тружениками сферы материального производства.

Основой рентабельности социалистического предприятия является рентабельность созданных на предприятии изделий. На ряде примеров подвергается анализу влияние рентабельности некоторых изделий на их производство, обращение и потребление (Тартуский керамический завод, Промышленный комбинат «Тоотья» Тартуского Райпо и Комбинат местного хозяйства Тартуского района).

Рассматривая другие факторы, влияющие на номенклатуру продукции предприятия, автор приходит к заключению, что рентабельность изделий с точки зрения предприятий имеет существенное значение в изменении номенклатуры. В отношении номенклатуры, которая не дается предприятию вышестоящими органами, как правило, наблюдается исключение из производства нерентабельных изделий. В отношении номенклатуры, данной вышестоящими органами (частным явлением), часто наблюдается невыполнение ее. В результате сказанного искусственно становятся дефицитными некоторые необходимые товары, возникают перебои в обращении и потреблении.

Автор приходит к заключению, что такие явления вызываются ошибками в плановом ценообразовании, т. е. пренебрежением к требованиям закона стоимости при установлении цен.

В конце статьи автор указывает на необходимость рассмотрения действующих цен с точки зрения их экономической обоснованности, чему, разумеется, должна предшествовать большая теоретическая и практическая работа по анализу цен.

EINIGE PROBLEME DER RENTABILITÄT DER SOZIALISTISCHEN BETRIEBE

H. Metsa

Zusammenfassung

In diesem Artikel behandelt der Verfasser einige Probleme, die sich auf die Rentabilität der sozialistischen Betriebe beziehen. Die sozialistische Rentabilität, eine wirtschaftliche Kategorie der sozialistischen Gesellschaft darstellend, steht im prinzipiellen Gegensatz zur kapitalistischen Rentabilität.

Der ökonomische Inhalt der sozialistischen Rentabilität besteht in dem von der Gesellschaft geschaffenen Reingewinn, in dem von den Werktätigen der materiellen Produktionssphäre geschaffenen Mehrprodukt.

Die Grundlage der Rentabilität sozialistischer Betriebe bildet die Rentabilität der im gegebenen Betrieb verfertigten Erzeugnisse. Im Artikel analysiert man auf Grund einer Reihe von Beispielen den Einfluß der Rentabilität einiger Erzeugnisse auf ihre Produktion, ihren Umlauf und auf ihren Verbrauch in den folgenden Betrieben: Tartu Rajooni Tarbijate Kooperatiivi Tööstuskombinaat «Tootja», Tartu Keraamikatehas und Tartu Rajooni Kohaliku Majanduse Kombinaat.

Ohne sich mit den anderen die Nomenklatur der Produktion beeinflussenden Faktoren zu befassen, gelangt der Verfasser zu Folgerungen über den entscheidenden Anteil der Rentabilität der Erzeugnisse auf die Veränderungen im Gebiete der Nomenklatur.

Was diesen Teil der Nomenklatur betrifft, der nicht von höherstehenden Organen vorgeschrieben wird, so ist es hier zur Regel geworden, die Produktion der nicht einträglichen Produkte während gewisser Perioden zu unterlassen. Was aber die von höherstehenden Organen vorgeschriebene Nomenklatur betrifft, so wird der Plan der nicht einträglichen Produkte oft nicht erfüllt, oder in nur geringem Maße übererfüllt. Das Resultat ist der Mangel an einigen nötigen Waren; es entstehen Stockungen im Umlauf und im Verbrauch.

Der Verfasser gelangt zur Folgerung, daß diese Erscheinungen

durch Fehler in der planmäßigen Ausarbeitung der Preise entstehen, d. h. daß man beim Festlegen der Preise nicht die Forderungen des Wertgesetzes in Betracht zieht.

Der Autor befaßt sich nicht mit Einzelheiten aus dem Gebiet der Ausarbeitung der Preise, doch betont er ausdrücklich die Unerlaubtheit ökonomisch nicht begründeter Preise; ein Beispiel davon sind Preise, die (unter dem Selbstkostenpreis stehen) niedriger als der vollständige Selbstkostenpreis sind. Am Schluß des Artikels weist der Autor auf die Notwendigkeit einer Untersuchung der festgelegten Preise hin, vom Standpunkt ihres ökonomischen Begründetseins ausgehend, dem aber selbstverständlich die nötige theoretische und praktische Arbeit auf dem Gebiet der Preisanalyse vorausgehen muß.